

NIKSAR-TOKAT-GÜMENEK VE KAYSERİ-PALAS'TA ÜÇ KİTABE

MEHMET ÇAYIRDAĞ

I. Niksar'da Süleyman Şah Kitabesi

Anadolu Selçuklu sultanlarından II.Süleyman Şah'a ait, daha önce Niksar Kalesi üzerinde iken kaleden düşerek Melik Gazi Türbesine, oradan da Tokat Müzesine alınan kitabe, bugüne kadar okunmuş ve tarih olarak farklı şekillerde yayınlanmıştır. Kitabeyi ilk defa İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), 1927 de kale üzerinde görerek ve yüksekte olduğu için pek iyi okuyamadığını belirterek aşağıdaki şekilde tesbit etmiştir¹.

عمل جمال الدين
امر هذه العمارة المبارك
القاهر ركن الدولة والدين
ابو المظفر سليمان بن قلع ار
سلان عز نصره تاريخ محرم سنة اربع تسعتن وحمس مائه

1935 yılında Paul Wittek, kitabenin yukarıda geçen neşrinde, tarihi hâdiselere göre senenin birler hânesinin iyi okunamamış olduğunu, ^{اربع} nın ^{اثنين} olması gerektiğini, kitabede sultan lakabı olan "ed-dünya ve'd-din" yerine melik lakabı olan "ed-devlete ve'd-din" yazılı olmasından Niksar'ın Süleyman Şah tarafından melikken alınmış olması gerektiğini, fakat kitabe dikkatli bir tetkikten geçirilmeden kati bir netice elde edilmeyeceğini ifade etmiştir².

Aynı kitabeyi Tanju Cantay 1981 yılında bazı okunmuş farkları ve tarihindeki değişikliklerle tekrar yayınlamıştır³. O'na göre de:

عمل جمال الدين
امر هذه العمارة الملك

¹ İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Kitabeler I, İst. 1927-1345, s.64, 65.

² Paul Wittek, Bizanslılardan Türklere geçen yer adları, Selçuklu Araştırmaları dergisi, 1-1969, Çev. M.Eren, Ank.1970, s.203, No. 19. Makalenin esası Byzantion X, 1935 te yayınlanmıştır.

³ Tanju Cantay, Niksar Kırkkızlar Kümbeti, Sanat tarihi Yıllığı IX-X, İst. 1981, s. 84, 85. Bu ve aşağıdaki kitabenin resimlerini gönderen Dr. Tanju Cantay'a teşekkür ederim.

القاهر ركن الدولة والدين
ابو المظفر سليمان شاه بن قلع ار
سلان عز نصره تريخ ذى الحجة سنة اربع وسبون

olmuş, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya nazaran tarih yirmi yıl önceye, 594 yılı Muharrem ayından, 574 yılı Zilhicce ayına inmiştir.

Niksar'a 1987 yılı başında giderek, Melik gazi Türbesi içerisinde bulunan 60X60 cm ebadında koyu esmer renkte taş üzerine, araları çizgilerle ayrılmış beş satır olarak sülüsle yazılmış aynı kitabe, tarafımızdan da aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:

عمل جمل الدين.... يونس بن قره مر
امر هذه العمارة الملك
القاهر ركن الدولة والدين
ابو المظفر سليمان شاه بن قلع ار
سلان عز نصره بتاريخ منتصف ذى الحجة سنة اربع ونو

Resim 1, 2.

Kitabenin bu hali ile şöyle tercümesi yapılabilir: “Yapan Kara...(?) oğlu Cemaleddin Yunus. Bu yapı(nın) yapılmasını Kılıç Arslan oğlu, kahredici melik, devlet ve dinin rüknü, muzaffer Süleyman Şah 94 senesinin Zilhicce ayının ortasında emretti”. 94 senesinin 594 senesi olacağı açıktır ve bu senenin Zilhicce ayının ortası Milâdî olarak 1198 yılının Ekim ayının ortasında tekabül etmektedir. Burada onlar hânesi olan doksan sayısı, kitabede yer darlığı sebebi ile divanî نو rumuzu ile yazılmıştır.

Kitabede ismi geçen Kılıç Arslan oğlu Süleyman Şah bilindiği üzere Anadolu Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman Şah'tır. II. Kılıç Arslan büyük bir ihtimalle 1189 yılında memleketi 11 oğlu arasında taksim edip onları vâli-yarı müstakil hükümdar olarak ülkenin çeşitli bölgelerine tayin etmesi esnasında ikinci büyük oğlu Süleyman Şah'a Tokat, Nasiredin Berkyaruk Şah'a da Niksar ve Koyluhisar düşmüştü⁴. Kardeşler gittik-

⁴ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst. 1971, s. 217. Ilgın'ın Tekke Köyü Mescidinin 576 tarihli kitabesinde hem Kılıç Arslan'ın ve hem de Keyhüsrev'in, sultan ve velihat olarak isimlerinin geçtiği belirtilerek bu taksimin bahsi geçen yılda veya daha önce yapıldığı ileri sürülmüştür, bakınız, İbrahim Artuk, Abbasi Selçuk, Artuk ve Burcu Memluklarına ait nâdir sikkelerden birkaçı, V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, s.219, 220. Kitabe tarafımızdan da yerinde kontrol edilmiştir. Buna göre Keyhüsrev'in veliaht olarak tayini belki de taksimden önce vukuu bulmuştur.

leri yerlerde müstakil hükümdar gibi hareket ederek para bastırıyolar, yaptıkları binalara, adlarına kitabeler yazdırıyorlar, komşu yabancı ülkelerle savaş veya barış yapabiliyorlardı. Ancak sultan unvanını değil melik unvanını kullanıyorlar, yazılarda da isimlerini buna uygun olarak geçiriyorlardı.

Kılıç Arslan'ın bu taksimle birlikte küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i velihat olarak tayin etmesi üzerine buna en büyük oğlu Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melikşah itiraz etmiş ve başşehir Konya üzerine yürüyerek burayı almışsa da daha sonra Kılıç Arslan'la Keyhüsrev şehri tekrar geri almıştır. Kılıç Arslan kendisine karşı gelen büyük ve Kayseri Meliki olan diğer oğlu Nureddin Mahmud Sultanşah'la, küçük oğlu ile birlikte yaptığı mücadeleler esnasında çok yaşlı olarak 1192 de vefat edince Konya'da tahta I.Gıyaseddin Keyhüsrev çıkmıştır. Bu arada Melikşah H.593, M. 1196 yılında Kayseri Meliki kardeşi Nureddin Sultanşah'ı ortadan kaldırıp burayı kendisine bağlayarak Kayseri'de 593 tarihli sikkelerini bastırmıştır⁵.

Melikşah'ın Kayseri'yi aldığı yıl ölmesi üzerine yine aynı yıl küçük kardeşi Süleyman Şah, Tokat, Kayseri, Aksaray yolu ile Konya üzerine yürüyüp kardeşi Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den başşehri alarak saltanatı ele geçirmiştir. Böylece Keyhüsrev'in birinci saltanatı dört yıl sürdükten sonra sona ermiş ve oğulları ile birlikte, ağabeyi'nin müsadese ile Bizans'a sığınmıştır. Keyhüsrev'in 592 ve ifade edildiğine göre 593 yıllarında Konya'da, Süleyman Şah'ın da 593 yılında Konya ve Aksaray'da basılmış sikkeleri bulunmaktadır⁶. Böylece saltanat değişikliğinin 593, 1196 yılında yapıldığı kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

Süleyman Şah sultan olur olmaz diğer kardeşleri Nasreddin Berkıyrukşah'tan Niksar ve Koyluhisar'ı, Nizameddin Argunşah'tan Amasya'yı almıştır⁷. Niksar'ın alınışının, bahis konumuz kitabeye göre 594, 1197 yılı

⁵ Osmanlı ferit Sağlam, Şimdiye kadar bilinmeyen İslâmi iki madalya ve birkaç sikke, V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, s. 203, 204; İbrahim Artuk, Orta ve yeni çağa sikke ve nişanlar, VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, s. 243, 245.

⁶ İsmail Gâlib, Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye, İst. 1309, s.9, No. 6; Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kâdeme-i İslâmiye kataloğu, Kısım-ı râbi, İst. 1321, No. 154-156; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmi Sikkeler Kataloğu, İst. 1971 C. I, s. 354, 355, No. 1074, 1076. I. Keyhüsrev'in 593 yılında Konya'da basılmış bir sikkedinin de görüldüğünü Halil Edhem kaydetmiştir, bakınız Kayseri Şehri, yayınlayan Kemal Göde, Ank. 1982, s. 39, No.19.

⁷ Tûran, a.e., s.247; Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev. Yıldız Moran, İst. 1979, s.125.

içinde vukuu bulmuş olduğu anlaşılıyor. Kitabede herhangi bir yapı (imaret) kelimesinden başka bir isim geçmemesine rağmen Uzunçarşılı'nın bunu kale üzerinde gördüğünü ifade etmesinden, imaret kelimesinden kalenin kastedildiği anlaşılmaktadır. Süleyman Şah herhalde Niksar'ı alır almaz eski kaleyi onarmış ve bazı ilaveler yaptırmıştır. Kitabede dikkat çekiçi bir husus ta kitabenin, Süleyman Şah'ın sultan olmasından bir yıl sonra yazılmış olmasına rağmen burada sultanlık unvanları ile değil de meliklik ünvanları ile anılmış olmasıdır. Süleyman Şah, Tokat ve civarına tayini ile birlikte diğer kardeşleri gibi melik unvanını almış ve bastırdığı paralarda bu unvanı yazdırmıştır. Bir yüzünde süvari tasviri olan bu devirde bastırdığı bakır paralarının diğer yüzünde الملك القاهر سليمان شاه بن قلع ارسلان yazılıdır. Niksar kitabesinde, bu tarihte sultan olduğu halde melik unvanı ile ve yine Rükneddin ismi de, devrinin âdeti gereğince sultanlar için yazıldığı şekli ile "Rükn'ed-dünya ve'd-din" olarak değil de melikler, hükümdar ailesinden olanlar ve yüksek devlet adamları için kullanılan "ed-devlete ve'd-din" şeklinde yazılmıştır. Halbuki Sultanın bu dönem paralarında ve kitabelerinde sultanlık unvanları yazılmıştır⁸. Öyle anlaşılıyor ki Niksar kitabesindeki hatayı, onun bu civardaki meliklik dönemine alışık devlet adamları yapmıştır. Bu şekilde değişik bir istisnai durum da Kardeşi Kayseri Meliki Sultanşah'ın Kayseri'de veziri Hoca Hasan'ın yaptırmış olduğu medrese kitabesinde bulunmaktadır. Orada da Sultanşah melik olduğu halde "ed-devlete ve'd-din" şeklinde değil de sultan gibi "Nure'd-dünya ve'd-din" şeklinde anılmıştır. Onun bu şekilde yazdırmasının sebebi de yukarıda belirtildiği gibi babası ile arasının açık olmasından ve onu tanımamasından dolayı olsa gerektir. Nitekim kitabede babasının adı hiç anılmamıştır⁹.

Süleyman Şah'a zamanın Abbasî Halifesi Nasır Lidinullah'ın vermiş olduğu ifade edilen "*Kâhır*" unvanını melikliği zamanında da kullandığına göre, Halife Ona bu ünvanı daha melikliği sırasında Bizans'la mücadele ederek ülkeyi Karadeniz kıyılarına kadar genişletmesi üzerine vermiştir denilebilir¹⁰.

Kalenin mimarı Cemaleddin Yunus'un da ismi yazılı olan kitabede, Süleyman Şah ismi, ayrı ve "Süleyman" elifsiz olarak yazılmıştır. Onun "Süleymanşah" olarak birleşik yazılmış para ve kitabeleri bulunmaktadır¹¹.

⁸ Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler dönemine ait bazı kitâbe ve mezar taşları, Tarih Dergisi, XXXIV, İstanbul Edebiyat Fakültesi 1984, s.501-503.

⁹ Edhem, a.e., s.43, No.31.

¹⁰ Turan, a.e., s. 219.

¹¹ Edhem, a.e., s. 38, N. 16, s.1.

II. Tokat-Gümenek'te Gazan hanın ismi geçen türbe kitabesi.

Tokat Gümenek'te bir türbeye ait iken, buradan Tokat Müzesine getirilen 60x60 cm. ebadında mermer üzerine mükemmel sülüsle yazılmış, en üstteki "Gazan Han" ismi dahil beş satırlık kitabede:

غازان خان

امر بعمارة هذه التربة المرحوم المغفور قطب العارفين ولى الله سلطان محمود نور الله ضريحه
فى ايام الدولة السلطان الشرق والغرب خاقان اعظم پادشاه معظم ملجه و ملاز بنى ادم
حلد الله سلطانه العبد الضعيف الراجى المحتاج الى رحمت ربه حواجه ناصر بن عبد الله حير
الله عاقبة فى التاريخ غره سبع ما ئه

yazılıdır. Resim 3. Buna göre kitabenin tercümesi şöyle olacaktır: "GAZAN HAN, merhum, mağfur, âriflerin kutbu, Allah'ın velisi Sultan Mahmud'un -Allah kabrini nurlandırsın- bu türbesinin yapılmasını şark ve garbın sultanı, büyük hâkan, çok büyük pâdişah, insanların sığınağı-Allah saltanatını devamlı eylesin- (Gazan Mahmud Han) zamanında, zayıf kul Allah'ın rahmetine muhtaç ve onu dileyen Abdullah oğlu Hoca Nâsır -Allah sonunu hayır eylesin- yediyüzün başı tarihinde emretti."

Kitabede birinci satırda ismi iri harflerle yazılmış, satırın boş kalan sağ ve solu rumierle süslenerek doldurulmuş ve metin içerisinde de yüksek unvanlarla anılmış bulunan Gazan han, Cengiz İmparatorluğunun parçalarından olup İran, Irak ve Anadolu'da, hânedandan Hülâgü tarafından kurulan İlhanlı Devletinin büyük hükümdarlarından olup, 1295 (H.694)-1304 (H.703) tarihleri arasında hanlık yapmıştır. Kendisinden önceki hanlar zamanında idaresi ve maliyesi bozulan devleti düzeltilmiş, kuvvetli otorite tesis etmiş ve moğolların eski dinini bırakıp İslâmîyeti kabul ederek devletin kesin olarak bu dine girmesini sağlamıştır. Ancak Anadolu'ya gönderdiği valileri sık sık kendisine isyan etmiş olduklarından, Anadolu'daki asayişsizlik ve emirlerin halka yaptıkları şiddetli zulüm bunun zamanında da devam etmiştir. Kitabenin yazılmış olduğu 700H., 1301 M. yılında Anadolu Selçuklu tahtında Feramurz oğlu III. Alaaddin Keykubad bulunuyordu, ama bu dönem Selçuklu sultanları Moğollar elinde oyuncak, kukla şahıslardı. Nitekim konumuz olan kitabede ismi dahi geçmemektedir.

Türbede yatan ve sultan unvanı ile anılan evliyadan Mahmud hakkında malumat bulamadık. Enteresandır ki Gazan Han'ın da islâmî ismi Mahmud'tur ve kitabede bu ismi geçmemektedir. Türbeyi yaptıran Hoca

Nâsır bin Abdullah'ın, Selçuklu Sultanı II. Mesud'un 1290 yıllarında mâliye işlerine bakan, Moğollar yanında da itibar sahibi olup Gazan'dan önce ilhan olan Geyhatu (İrincin Türçü)nin yakını bulunan Yavlak Arslan oğlu Hoca Nasıreddin¹² olması ihtimal dahilindedir.

III. Kayseri'nin Sarioğlan İlçesine bağlı Palas Kasabasındaki Çeşme Kitabesi.

Kayseri'nin Tuzla gölü kenarındaki ovada bulunan Palas Kasabasında¹³ eski camiin¹⁴ avlu kapısı üzerine sonradan yerleştirilmiş birçeşme tamiir kitabesi bulunmaktadır. Dört satır ve mermer olan bu kitabede:

جدد هذا لعين المبارك
 لمرضيه العبد الضعيف المحتاج الى رحمة
 محمد بن محمود بن محمد الا تابلک المولوى
 فى سنه اثنين وعشرين وسبع مائه رسمه على بن عزالدين

yazılıdır. Resim 4. Kitabenin bazı bölümleri ve kırık yerleri okunamamıştır. Ancak eksikler isim, unvan ve tarihte bir noksanlık meydana getirmeyecek tâli ifadeler olmaktadır. Okunan kısma göre tercüme şu şekilde olacaktır: "Bu mübarek çeşmenin yenilenmesi Mevlevî Atabek Muhammed'in oğlu Mahmud'un oğlu, zayıf kul, Allah'ın rahmetine muhtaç Muhammed tarafından yediyüz yirmi iki senesinde oldu. (Kitabeyi) resmeden (yazan) İzzeddin'in oğlu Ali'dir."

Kitabede çeşmeyi H.722, M.1322 yılında yeniden yaptıran Muhammed'in babası Mahmud'dan başka Atabek ve Mevlevî olarak meşhur olan dedesi Muhammed'in de ismi yazılmıştır ki bu şahıs Anadolu Selçuklularının son hükümdarlarından III. Keyhüsrev'e atabek olan Erzincanlı Meceddeddin Muhammed olmalıdır. Daha önce maliye nazırı, vezirlik gibi görevlerde bulunan Meceddeddin, IV. Kılıç Arslan'ın Moğollar ve Pervane Muineddin Süleyman tarafından öldürülmesi üzerine küçük yaşta sultan olan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in atabekliğine 1274 yılında tayin edildi.

¹² Turan, a.e., s.603, 604, No. 86.

¹³ İstanbul Devlet Osmanlı Arşivinden Hicri 906 tarihli ve 33 numaralı Kayseri tahrir Defterinin 7 ve 107-111. sahifelerinde, Kayseri livasının merkez kazasına bağlı Palas Köyü, divânisi hükmi-pâdişâhî ile Alaüddavle Beg (Dulkadıroğlu) mülkü olup divânî mülk hâsılı 11888, hassa-i pâdişah 20000 olarak kayıtlıdır.

¹⁴ Hüdavendigâr Akmaydalı, Kayseri Sarioğlan Palas Köyü Camii, Vakıflar Dergisi, XVIII, s. 175-189.

O aynı zamanda meşhur Selçuklu devlet adamı Pervane Muiniddin Süleyman'ın da damadı idi. Yine Onun Erzincan valiliği ve müstevfiklik yapmış Kutbeddin Mahmud isminde kardeşi de bulunmakta idi. Moğollar'a karşı Hatiroğlu isyanına zorlaştıran eden Meceddeddin bu isyanın bastırılmasından sonra Moğolların cezalandırmasından güçlkle kurtuldu. Daha sonra Anadolu'yu Moğollardan kurtarmak için düzenlenen büyük Türk Memluklu Sultanı Baybars'ın Anadolu seferi ve bu sefer sonunda Moğollar'ın, Baybars'la birlik oldular diye başta Pervane Muineddin Süleyman olmak üzere birçok Selçuklu devlet adamını ve çok miktarda günahsız halkı katletmeleri ve böylece de devlet işlerinin karışması üzerine 1277 yılında üzüntü içerisinde Sivas'ta hastalanarak öldü¹⁵. Ancak Ona III. Alaaddin Keykubad ve Gazan Han zamanında da Atabeklik görevinin verildiğine dair mevlevî kayıtları bulunmaktadır¹⁶. Aynı zamanda sâdik bir Mevlânâ mensubu olan Meceddeddin'e Mevlânâ'nın, O'nun da Mevlânâ'ya mektupları bulunmaktadır. O'nun hakkında kaynaklar, çok iyi hesap bildiğini, güzel yazı yazdığını, şiir söylediğini, Arapça ve Farsçaya çok iyi vâkif ve son derece hayırsever bir insan olduğunu yazarlar. Mevlânâ O'na büyük vezir, âdil, melek huylu ve ediblerin tâci diye hitap etmiş ve çok dualarda bulunmuştur¹⁷.

Kaynaklarda bu şekilde geçen ve ancak isminde ve hâdiselerde bazı tereddütler bulunan Muhammed Atabekü'l-Mevlevî'nin, Palas Köyü çeşme kitabesinden Mahmud isimli bir oğlu (kardeşinin ismi gibi) ve yine Mehmed (Muhammed) isimli bir de torununu olduğunu öğreniyor. Böyle bir çeşmenin burada yapılması, bu köy ve civarında bunlara ait ya tekke gibi bir eserlerinin bulunduğu veya bu şekildeki eski bir yapıyı ihya ettikleri yahut da buraların o ailenin vakfı olduğunu düşündürmektedir. Bu köye yakın bir yerde, Tuzhisar Sultanhanı köyünde, Kayseri-Sivas yolu üzerinde I. Alaaddin Keykubad'ın yaptırdığı ve aynı zamanda vakfı olan Han'nın bulunduğunu da burada belirtelim.

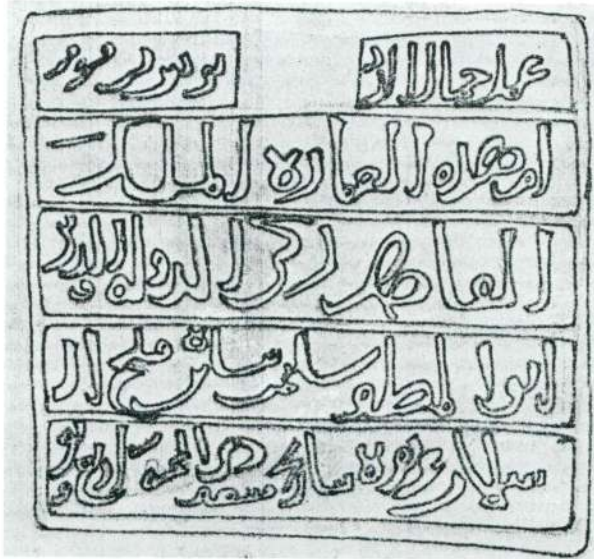
¹⁵ Turan, a.e., s.534, 538, No. 53, 541, 556.

¹⁶ Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkubeleri, Çev. Prof. Tahsin yazıcı, İst. 1973, C. II, 8/20, s.242.

¹⁷ a.e., C.I, s.58, 3/37, 49, 94, 223; Mevlânâ Celâleddin, Mektuplar, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst. 1963, s. 18, 21, 29, 82, 100, 223, 243, 244, 245.

Resim 1 — Nıksar Süleyman Şah Kitabesi

Resim 2 — Nıksar Süleyman Şah Kitabesi Çizimi

Resim 3 — Gazan Mahmud Han Kitabesi - Gümenek

Resim 4 — Palas Köyü Kitabesi